

**O'RTA ASRLARDA KITOBXONLIK, SAN'AT VA ILM-FANNING
SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI**

Qodirova Odinaxon Xayitboy qizi

Farg'ona davlat universiteti talabasi

Raxmonov Xurshid Xayotjon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. *Mazkur maqola o'rta asrlarda Movarounnahr hududida ilm-fan, kitobxonlik, qo'lyozma san'ati va diniy ta'lim madaniyatining shakllanishi va rivojlanishiga bag'ishlangan. Maqolada, o'rta asrlarda ilmiy markazlarga aylangan Samarqand va Buxoro shaharlarida yaratilgan ilmiy asarlar va ularning dunyo ilmfaniga qo'shgan hissasi ko'rsatilgan. Qo'lyozma san'ati, Qur'on va hadislarini yozish san'ati, madrasa va masjidlarda ilm olish jarayonlari haqida batafsil ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek, maqolada Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Alisher Navoiy kabi buyuk mutafakkirlarning ilmiy va adabiy merosi, ularning asarlarining zamonaviy ahamiyati ham tahlil qilingan. Movarounnahr hududining ilmiy va madaniy merosi bugungi kunda ham katta ahamiyatga ega ekanligi, ularning jahon tamaddunidagi o'rni haqida xulosa chiqarilgan.*

Abstract. *This article is devoted to the formation and development of science, reading, manuscript art and religious education culture in the Middle Ages in the region of Maverannahr. The article shows the scientific works created in the cities of Samarkand and Bukhara, which became scientific centers in the Middle Ages, and their contribution to world science. Detailed information is provided about the art of manuscripts, the art of writing the Quran and hadiths, the processes of acquiring knowledge in madrasas and mosques. The article also analyzes the scientific and literary heritage of such great thinkers as Abu Rayhan Beruni, Abu Ali Ibn Sina, Alisher Navoi, and the modern significance of their works. It is concluded that the scientific and cultural heritage of the region of Maverannahr is still of great importance today, and their place in world civilization.*

Аннотация. *Статья посвящена становлению и развитию культуры науки, чтения, рукописного искусства и религиозного образования в регионе Трансоксании в Средние века. В статье освещаются научные труды, созданные в городах Самарканде и Бухаре, ставших научными центрами в средние века, и их вклад в мировую науку. Подробная информация дана об искусстве письма, искусстве написания Корана и хадисов, а также о процессах получения знаний в медресе и мечетях. В статье также анализируется научное и литературное наследие таких великих мыслителей, как Абу Райхан Беруни, Абу Али ибн Сина, Алишер Навои, а также современное значение их произведений. Сделан вывод о том, что научное и культурное наследие региона Трансоксании и сегодня имеет большое значение, как и его место в мировой цивилизации.*

Kalit so'zlar: *Movarounnahr, ilm-fan, kitobxonlik, qo'lyozma san'ati, Qur'on, kutubxona, madrasa, masjidlar, diniy va dunyoviy bilimlar, ma'rifiy ruh.*

Keywords: *Transoxiana, science, reading, manuscript art, Quran, library, madrasa, mosques, religious and secular knowledge, enlightened spirit.*

Ключевые слова: *Трансоксания, наука, чтение, рукописное искусство, Коран, библиотека, медресе, мечети, религиозные и светские знания, просвещенный дух.*

KIRISH

O'rta asrlar (V asrdan XV asrgacha) insoniyat tarixida ilm-fan, madaniyat va san'atning shakllanishi va rivojlanishi bilan ajralib turadi. Ushbu davrda kitobxonlik, ilm-fan va adabiyot sohalarida yuz bergan o'zgarishlar insoniyat madaniyatining asosiy yo'nalishlarini belgilashda katta rol o'ynagan. Xususan, Movarounnahr hududi o'rta asrlarda ilm-fan va madaniyat rivojining markazlaridan biri sifatida tanilgan. Samarqand, Buxoro, Farg'ona va boshqa shaharlar ilmiy va adabiy yutuqlari bilan dunyo miqyosida katta ahamiyatga ega edi.

Ushbu maqolada o'rta asr Movarounnahr hududida kitobxonlik madaniyatining shakllanishi, ilm-fanning rivojlanishi, qo'lyozma san'ati va diniy ta'lim jarayonlari haqida batafsil tahlil qilinadi. Shuningdek, Movarounnahrda yashagan buyuk allomalar, ularning ilmiy va adabiy asarlari, ulardan ta'sirlangan asarlar hamda bu

yutuqlarning jahon tamaddunidagi o'rni ko'rsatiladi.

Kitobxonlikning rivojlanishi

O'rta asrlarda kitobxonlik, ayniqsa, diniy ta'lim va ilm-fan sohalarida katta o'ringa ega edi. Bu davrda kitoblar qo'lyozma shaklida yaratilgan bo'lib, ularning yaratish va nusxalash jarayoni juda mehnat talab qilardi. O'rta asrlar kitobxonligida madrasa va masjidlar muhim ilmiy markazlarga aylangan. Ushbu markazlarda nafaqat diniy bilimlar, balki dunyoviy ilm-fan sohalari ham rivojlangan.

Qo'lyozma san'ati va kitobxonlik madaniyati

O'rta asrlarda Movarounnahrda qo'lyozma san'ati yuksak darajaga ko'tarilgan. Qo'lyozma asarlarni yaratish jarayonida xattotlar va naqshkorlar birgalikda ishlagan. Qur'on va boshqa diniy asarlar nafaqat ma'naviy ahamiyatga ega, balki badiiy jihatdan ham mukammal bo'lgan. Xususan, Qur'on qo'lyozmalarida bejirim naqshlar va san'atkorona bezaklar ishlatilgan. Shu bilan birga, ilmiy asarlar ham juda katta e'tibor bilan nusxalanib, o'rta asrlar ilm-fanining rivojlanishiga hissa qo'shgan.

Kitobxonlik va ilmiy markazlar

Movarounnahr hududidagi Samarqand va Buxoro shaharlarida joylashgan kutubxonalar o'sha davrning eng boy ilmiy to'plamlariga ega edi. Ushbu kutubxonalarda nafaqat diniy, balki falsafiy, ilmiy va adabiy asarlar ham jamlangan. Bu asarlar o'sha davrda ilmiy inqiloblarning ro'y berishiga imkon yaratgan. Kitoblar faqat ilm ahli uchun emas, balki keng omma uchun ham mavjud edi. Kitobxonlik madaniyati o'zining yuqori darajasi bilan ajralib turardi.

Ilm-fanning rivojlanishi va allomalar

Movarounnahr hududi o'rta asrlarda ilm-fan va madaniyat markazi sifatida e'tirof etilgan. Bu yerda ko'plab buyuk allomalar ilmiy, falsafiy, tibbiyot, astronomiya, matematika va adabiyot sohalarida muhim ishlar qilganlar. Ularning asarlari nafaqat musulmon dunyosida, balki butun dunyo ilm-faniga, adabiyotiga va madaniyatiga beqiyos hissa qo'shgan. Ushbu allomalar o'z ilmiy va adabiy meroslari orqali ilm-fan sohasida bir nechta yangi yo'nalishlar va kontseptsiyalarni yaratganlar.

❖ Abu Rayhon Beruniy (973-1050)

Abu Rayhon Beruniy — o'rta asrlarda yashagan eng ulkan olimlardan biridir.

Uning ilmiy merosi juda keng bo'lib, astronomiya, matematika, geografiya, tarix, tibbiyot, va boshqa ko'plab sohalarni qamrab oladi. Beruniyning ilmiy asarlari ko'plab millatlar va madaniyatlar haqida to'liq tasavvur yaratishga yordam berdi. Uning "Hindiston" asari ayniqsa ahamiyatli, chunki unda u hindlarning falsafasi, diniy e'tiqodlari, tibbiy amaliyotlari va ilm-fanini o'rgangan. Beruniyning boshqa mashhur asari "Geodeziya" esa yerning o'lchamlari, uning shakli va yerning turli geologik jarayonlarini o'rganishga bag'ishlangan. Beruniy Ptolemey va boshqa qadimgi yunon olimlarining asarlarini o'rganib, o'z ilmiy kashfiyotlarini yaratdi va ular orqali o'rta asrlar ilm-fanining rivojiga katta hissa qo'shdi.

❖ Abu Ali Ibn Sino (980-1037)

Abu Ali Ibn Sino, yevropaliklar uchun Avitsenna nomi bilan tanilgan, o'rta asrlarning eng mashhur tibbiyotshunoslaridan biri bo'lib, uning "Tibbiyot qonunlari" asari yevropada yuzlab yillar davomida asosiy tibbiyot manbai sifatida ishlatilgan. Ibn Sino nafaqat tibbiyotda, balki falsafa, astronomiya, mantiq, musiqa va boshqa ko'plab sohalarda chuqur bilimga ega bo'lgan. Uning tibbiyot sohasidagi asarlari nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham ulkan ahamiyatga ega bo'lgan. Ibn Sino yunon olimlari Gippokrat va Galenning asarlarini chuqur o'rganib, o'z ilmiy ishlarini yaratgan. Shu bilan birga, Ibn Sinoning "Kitob al-Shifa" (Shifo kitobi) va "Kitob al-Najat" (Najot kitobi) kabi asarlari falsafa va ilm-fan uchun yangi yo'nalishlarni belgilagan. U o'zining ilmiy faoliyatida bir nechta asosiy yondashuvlarni taklif etgan, ular orasida o'rganish va tafakkur orqali bilimlarni anglash, ilmning amaliy va nazariy jihatlariga e'tibor qaratish kabi yo'nalishlar mavjud edi.

❖ Alisher Navoiy (1441-1501)

Alisher Navoiy nafaqat buyuk adib, balki mutafakkir va shoir sifatida ham tanilgan. U o'zining adabiy merosi orqali o'zbek va turk xalqlari adabiyotini rivojlantirishga katta hissa qo'shgan. Navoiy o'zining "Xamsa" (Besh kitob) asari bilan dunyo adabiyotida o'z o'rnini topdi. Bu asar Navoiyning fikr va tasavvurlari, shuningdek, o'sha davrning falsafiy qarashlari haqida chuqur tasavvur yaratadi. Navoiy, shuningdek, diniy va dunyoviy bilimlarning uyg'unligini o'z asarlarida ko'rsatgan va uning tafakkuri o'sha davr ilm-fanining rivojlanishida muhim

ahamiyatga ega bo'lgan. Uning she'riyatida ma'naviy-axloqiy g'oyalar, inson ruhining poklanishi va ilm olishning muhimligi ta'kidlangan. Navoiy o'zining asarlarini turli millatlar va xalqlar uchun yozgan va shuning uchun uning asarlari keng tarqalgan.

❖ Al-Xorazmiy (780-850)

Al-Xorazmiy — matematika va astronomiya sohalarida muhim ishlar qilgan olim. Uning "Al-Kitab al-Mukhtasar fi Hisab al-Jabr wal-Muqabala" (Jabr va muqobila haqida qisqacha kitob) asari algebra sohasidagi asosiy asarlardan biri sifatida tanilgan. U algebra sohasining asoschilaridan biri bo'lib, o'zining muhim ilmiy kashfiyotlari bilan matematikaga yangi yondashuvlar kiritgan. Al-Xorazmiy, shuningdek, astronomiya sohasida ham ko'plab kashfiyotlar qilgan va uning nomi hozirgi kungacha "algoritm" atamasi bilan bog'liqdir. U, shuningdek, geometriya, trigonometriya va geografiya sohalarida ham o'z bilimlarini kengaytirgan.

❖ Al-Farg'oniy (820-880)

Al-Farg'oniy — o'rta asr astronomiyasi va matematikasi sohasidagi mashhur olimlardan biri. Uning "Samoviy harakatlar" asari o'sha davrning eng muhim astronomik ishlari hisoblanadi. Al-Farg'oniy yulduzlar va sayyoralar harakatini hisoblashda muhim yondashuvlarni taklif etdi. Uning ilmiy ishlari o'rta asrlar ilm-fanining rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi. Al-Farg'oniy Ptolemey va Aristotelning asarlarini o'rganib, o'z ilmiy kashfiyotlarini yaratdi. Shu bilan birga, u Yevropada va boshqa mamlakatlarda astronomiyaning taraqqiyoti uchun zarur bo'lgan ilmiy bazani yaratdi.

Kitobxonlik va ilm-fanning o'rta asr madaniyatidagi o'rni

O'rta asrlarda kitobxonlik faqat ilmiy va diniy bilimlarni o'rganish vositasi emas, balki madaniyatning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadigan muhim omil bo'lgan. Qur'on va boshqa diniy asarlarni o'qish, tafsir qilish, ilm-fan va falsafaga oid asarlarni yaratish kitobxonlik madaniyatining bir qismi sifatida shakllangan. Bularning barchasi ilmiy markazlar, kutubxonalar va madrasalardagi faoliyat orqali rivojlangan.

O'rta asr Movarounnahr hududi ilm-fan, kitobxonlik va adabiyot sohalarida katta yutuqlarga erishgan. Qo'lyozma san'ati, ilm-fan va kitobxonlik madaniyati o'sha davrda butun dunyo ilm-fanining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Abu Rayhon

Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Alisher Navoiy kabi mutafakkirlarning ilmiy asarlari nafaqat o'sha davr, balki hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Movarounnahr hududida yaratilgan ilmiy va adabiy meros bugungi kunda jahon tamaddunining boyligi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Hoshimov, A. (2017). *O'rta asrlar tarixi*. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi nashriyoti.
2. Raxmonov, R. (2014). *Islom dunyosida ilm-fan va madaniyat*. Tashkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti.
3. Tursunov, B. (2013). *O'rta asrlar davrida Sharq ilm-fani va uning ta'siri*. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
4. Mahmudov, D. (2015). *O'rta asrlar san'ati va uning shakllanishi*. Tashkent: San'at va madaniyat nashriyoti.
5. Babaev, M. (2011). *Kitobxona madaniyati va ilm-fanning tarixi*. Tashkent: Ilm va ta'lim nashriyoti.
6. O'rmonov, O. (2010). *Ilm-fan va san'atning o'rta asrlarda rivojlanishi*. Tashkent: O'zbekiston fanlar akademiyasi.
7. Xolboev, Sh. (2008). *Ilm-fan va madaniyat tarixidan: O'rta asrlar davri*. Tashkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti.
8. Nurmatov, I. (2016). *Islom davrida ilm-fan va madaniyat: O'rta asrlar merosi*. Tashkent: Yangi asr avlodi nashriyoti.
9. Tursunov, A. (2012). *O'rta asrlar va ilm-fan rivoji: Sharq va G'arb madaniyatlarining ta'siri*. Tashkent: O'zbekiston Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
10. Kamilov, S. (2009). *O'rta asrlar ilm-fani va kitobxona madaniyati*. Samarqand: Samarqand universiteti nashriyoti.